

İvrindi Çevresinde Saya Yerleşmeleri

Yrd.Doç.Dr. Abdullah KÖSE*

Özet

Araştırma sahası olarak Balıkesir ili İvrindi ilçe merkezinin seçildiği bu çalışmada, kır yerleşme şekillerinden biri olan sayalar incelenmeye çalışılmıştır.

Saya, temel geçim kaynağı hayvan besiciliğine dayanan ailelerin mera alanları içerisinde inşa ettikleri, üzeri kapalı hayvan barınakları ile ağıl ve çoban kulübesinden meydana gelen bir kır yerleşme şeklidir. Bu yerleşmede hayvancılık faaliyetinin bütün yılı kapsamına rağmen sürü sahibinin ailesiyle birlikte İvrindi kasabasında oturması nedeniyle; sayadaki koyun sürüsünün beslenmesi, korunması ve merada otlatılması gibi işlerin yürütülmesi için bir çoban tutulmaktadır.

Saya yerleşmelerinde, süt üretimine yönelik olarak mera hayvancılığı yapılır. Üretilen süt, *süthane* adı verilen sürü sahibine ait evin eklentisinde peynir yapımında kullanılmakta, çoğunlukla da ilkbahar-yaz aylarında bölgede faaliyete geçen mandralara satılmaktadır.

Summary:

In this research, İvrindi town center of Balıkesir city was chosen as the area of research, we have tried to study *saya*, one of the rural settlements.

Saya is a type of rural settlement including covered stables, open places to keep animals and shepherd huts that the families who make their living basically on animal raising build within grazing areas. In such settlements, though activities for feeding animals last during the whole year, since the owner of the sheep and his family don't live there, a shepherd is tired to feed, protect, make the sheep graze and such things in the grazing area.

Grazing area animal raising for milk production is significantly important in saya settlements. The milk is used to produce cheese in *süthane*, a place by the house of the owner, and mostly sold to dairies executing activities in spring and summer in the area.

Giriş:

Hatırlanacağı üzere Anadolu, Eski Dünya coğrafi üniteleri içinde, en eski kültür ve uygarlık merkezlerinden biridir. Darkot (1972), Erinç (1973) ve Doğanay (1991) gibi coğrafyacılar ile Kınal (1974) ve Kökten (1952) gibi Eskiçağ tarihçisi ya da prehistorya ilmi bilim adamlarının çalışmalarından anlaşıldığına göre, Anadolu'da günümüzden 100-150 bin yıldan buyana

*Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Bölümü öğretim üyesidir.

toplumlar, doğal barınakları (başta mağaralar) yerleşme yeri olarak kullanmaya başlamışlardır. Beşerî anlamda ilk yerleşmeler ise, F. Kinal ve K. Kökten'den naklen Doğanay'ın belirttiğine göre, yurdumuzda *höyük yerleşmeleri* ile başlamış olup, Neolitik devreye, Doğanay'a göre günümüzden 15 ila 20 bin yıl öncesine rastlamaktadır.

Ancak, yurdumuzun Eski Dünya anakaraları arasında bir köprü rolü oynaması, Doğanay'ın ifadesiyle, *farklı kültür ve uygarlıkların bir karışıp kaynaşma potası olması*, tarihin akışı içinde değişik kavim ve milletlerin yerleşmesi, gelişmesi, yeni uygarlıklar ve bu arada birçok yerleşme oluşturmalarına; zamanla bunların bir kısmı yok olup gitse de, maddî kültür belgelerinin birçoğunun günümüze dek ulaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu zengin kültür ve uygarlıklar, yerleşmelerde oluşmuştur. Prehistorik veya tarihî yerleşmelerin birçoğunun günümüze, *ören yerleri* şeklinde ulaştığını biliyoruz. Ancak, bunlar arasında kır yerleşme şekil ve tipleri, şüphesiz bugüne ulaşamamış; zamanla ortadan kalkan bu yerleşmeler yerine, yine o yerleşme bölgelerinde yenileri kurulmuştur.

Bugün de Türkiye'de, pek çok yerleşme vardır. Bunlardan, devamlı yerleşme şekillerinin sayısı 37 bini (37 144), geçici yerleşme şekillerinin sayısı ise, 50 bini (50 170) aşmaktadır. Dolayısıyla da Türkiye yerleşme sayısı toplamı, 87 300'ü bulur.

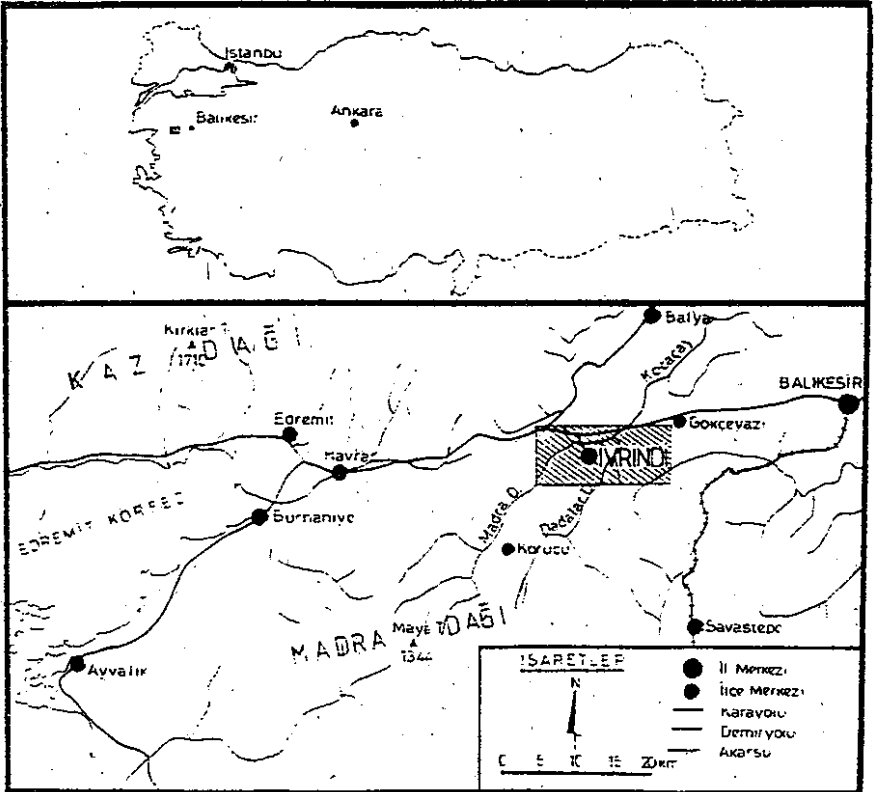
Bunlardan köy (1990'da 35 544), bucak (1990'da 688), ilçe (1990'da 836) ve il (1993'de 76) merkezlerinin fonksiyonel özellikleri, hatırlanacağı üzere artık yeterince bilinmektedir. Ancak, Tanoğlu (1966) tarafından münferit yerleşme ve köy yerleşmesi arasında *ara şekiller*, Emiroğlu (1977) tarafından *köyden küçük yerleşmeler*, Göney (1977) tarafından *eğreti yerleşmeler*, Doğanay (1991) tarafından *geçici yerleşme şekilleri* diye adlandırılan ve yine Doğanay'a göre 1990'da sayıları 50 bini aşan; köylerimizin ekonomik yararlanma bölgeleri içinde kalan; bunlardan bazıları, zamanla devamlı yerleşmelere dönüşerek, köyler (Taşağıl, Ağıllı, Obaköy gibi) ve hatta kentler (Elazığ, Malatya, Mersin) oluşturan *köy dışı yerleşmelerin*, henüz fonksiyonel özellikleri, sanırız yeterince aydınlatılmış değildir.

Ülkemizin, orta büyüklükte bir ülke (814 578 km².) olması ve coğrafi bölgeler, bölümler ve hatta yöreler bazında, az çok ekonomik faaliyetlerin değişiklikler göstermesi, geçici yerleşme şekillerinde de, büyük bir çeşitliliğe yol açmıştır; yayla, mezraa, oba, kom, dam, bağ evi, bahçe evi, banı, pey, dalyon, ağıl, tol ve saya yerleşmeleri gibi. Bunlar hakkında, bu güne dek coğrafyacılardan pek çok araştırma yapılmıştır. Ama bazıları hakkında, araştırmalarda ya çok az açıklama yer almakta; ya da bir kısmı, sadece ad olarak geçmektedir. Bu da bize, Türkiye kır yerleşme coğrafyası üzerinde, daha çok sayıda araştırma yapma zorunluluğu bulunduğunu göstermektedir. Bunlardan saya yerleşmeleri de, tipik kır yerleşme şekillerinden biridir.

Araştırmamızda, Ege ve Marmara bölgelerinde yaygın olarak görülen saya yerleşmelerinin, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde, *Balıkesir ilinin İvrindi ilçe merkezi* çevresinde yer alanları söz konusu edilecektir. Ancak, konuya girmeden önce, İvrindi'nin lokasyon özelliklerinin kısaca tanıtılması uygun olacaktır.

İvrindi ilçe merkezi, Balıkesir'in kuşucuşu 32 km. batısında; Edremit ilçe merkezinin 40 km. kadar doğusunda bulunmaktadır (Şekil 1). Kuzeyinden, Balıkesir'i Edremit'e bağlayan 62 nolu karayolu geçmektedir. Doğuda Balıkesir il merkezi, güneyde Savaştepe ve Bergama (İzmir), batıda Havran, kuzeyde Balya ve Yenice (Çanakkale) ilçeleri ile komşudur.

Deniz seviyesinden yüksekliği 200-400 m. arasında değişen araştırma sahası, akarsularla parçalanmış aşının yüzeylerinden oluşur. Kuzeyde, uzunluğu yaklaşık 12 km. ve genişliği bir km. kadar olan küçük bir ova uzanır. Yörede, önemli bir yükselti farkı göre çarpmaz. Nitekim, İvrindi ilçe merkezinin bir km. kadar kuzeyindeki ovanın deniz seviyesinden yüksekliği 200 m. iken, yine yaklaşık bir km. kadar güneyindeki İlica Tepesi'nin yükseltisi sadece 367 m. dir. Araştırma sahasının 35 km. kadar güneybatısındaki Madra Dağı, 1344 m. yükseltisi ile (Maya Tepesi) çevrenin en yüksek konumunu oluşturur. Bu dağın kuzeydoğu eteklerindeki Korucu'da, yükselti birden 382 m. ye düşmekte, kuzeydeki İvrindi Ovası'na kadar geniş vadilerle yarılmış hafif engebeli aşının yüzeyleri, yörenin hâkim yeryüzü şekillerini oluşturmaktadır.

Bölge,kaynaklarını Madra Dağ'ından alan ve kuzey yönünde akış gösteren, Madra Çayı ve Dadalar Deresi tarafından drene edilmektedir. İvrindi ilçe merkezinin batısından doğuya yönelen Madra Çayı, İvrindi'nin yaklaşık 6 km. doğusundaki Güngörmez mevkiinde, güneyden gelen Dadalar Deresi ile birleşerek Kocaçay'ı oluşturur. Susurluk Çayı'nın en önemli kollarından biri olan Kocaçay, kuzey yönünde akarak Karacabey ilçe merkezi yakınlarında ana akarsuya katılmakta ve sularını Marmara Denizi'ne boşaltmaktadır.

İvrindi ilçe merkezi, 1990 sayımına göre nüfusu 5013 olan, küçük bir *kasaba* yerleşmesidir. Güneyindeki Ilıca Tepesi'nden kuzeyindeki ovaya doğru yükseltinin basamaklar şeklinde azaldığı kesimde, bir sırt üzerinde kurulmuştur. En yüksek yerinin, deniz seviyesinden yüksekliğinin 275 m. olduğu İvrindi yerleşim sahası, sırtın kuzey yamaçları ile güneydeki düzlük üzerinde genişlemektedir.

Ekonomik kaynakların sınırlı oluşu, yörede ekonomik gelişmeyi ve İvrindi'nin nüfus çekerek büyümesini engellemektedir. İvrindi, yakın çevresi için küçük bir çekim merkezi olmasına rağmen, göç veren ve nüfusu pek artmayan bir yerleşmedir. Hatta, zaman zaman nüfusunda azalmalar da olmaktadır. Nitekim, İvrindi ilçe merkezinin 1935 nüfusu 1530 iken, 1985'de 5247'e yükselmiş; ancak, göçler sonucu 1990'da 5013'e düşmüştür.

Ege kıyılarından yaklaşık 40 km. kadar içeride bulunmasına karşılık, kış mevsiminde sık sık şiddetli don olayının görülmesine bağlı olarak yörede; örneğin turuncğil, zeytin, pamuk gibi yüksek gelir sağlayabilecek ürünler yetiştirilmesi, pek mümkün değildir. Araştırma sahasının en önemli tarımsal faaliyetlerini, başta tütün olmak üzere buğday, arpa, nohut, fasulye gibi tahıl ve baklağiller tarımı oluşturur. Ekip biçme faaliyetlerine uygun tarım alanlarının sınırlı oluşuna karşılık, kuru orman ve çalı formasyonları içerisinde verimsiz meraların geniş yer kaplaması sonucu, İvrindi'de hayvancılık, önemli geçim kaynaklarından biri durumuna gelmiştir. Daha çok küçükbaş hayvancılık şeklinde sürdürülen bu faaliyet, ekilidikili alanların zarar görmemesi için zorunlu olarak, yerleşmenin dışında ve uzağında sürdürülür. İşte bu ekonomik zorunluluk, İvrindi'nin çevresinde hayvancılık faaliyetine dayanan, çok sayıda *saya* yerleşmelerinin gelişmesine neden olmuştur.

Saya; köy, kasaba ve kent yerleşim sahalarının uzağında, küçükbaş hayvanların ve çoğunlukla da koyun sürülerinin, yıl boyunca barındırıldığı ağıl, samanlık, yem deposu ve çoban kulübesinden oluşan yerleşmelere verilen bir addır. Özellikleri, bölgelere göre farklılık gösteren ve hayvancılık ekonomisi ile ilgili olarak ortaya çıkan saya yerleşmelerine, Marmara ve Ege bölgeleri ile Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinin bazı yarısında rastlamak mümkündür.

Bir kır yerleşme şekli olması yanında saya, Türkiye'nin değişik bölgelerinde çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin, Batı Karadeniz Bölümü ile Kocaeli yarımadasında, kundura yüzü veya kundura yüzündeki dikişe verilen ad iken; Marmara Bölgesi'nin değişik yörelerinde yeldirme; İstanbul'daki Rumeli göçmenleri tarafından manto; İç Anadolu Bölgesi'nde kadın giysisi, entarı, yelek-cepken; Ilgın Çepnileri tarafından al şerit ile süslenmiş ak gelin giysisi; Konya'da ince ve dar ağızlı bıçak; Çanakkale, Bursa ve Edremit'te boyunduruk kayışım bağlayan ağaç çivi, gibi çok değişik anlamlarda kullanılabilmektedir¹. Ancak, araştırma sahasında bu terim, ağıl ile eş anlamlı olup, bir kır yerleşme şeklini ifade eder.

¹Derleme Sözlüğü X (S-T), 1978, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, s. 3557-3558.

Konya'nın Çumra ilçesinde, gebe koyunların karnındaki yavru yüz günlük olunca, çobanların yaptığı törene de *saya* adı verilmektedir. Bu törenler, değişik ad ve şekillerle Türkiye'nin bir çok yerinde belirli tarihlerde düzenlenmekte, büyük bir olasılıkla çıkış noktasını *saya* yerleşmelerinden veya küçükbaş hayvancılık ekonomisinden almaktadır. Örneğin, Erzincan çevresinde görülen ve *saya* *gezme* olarak adlandırılan oyun; şubat ortalarında, koyunların yavru olmasına elli gün kala düzenlenmektedir. Değişik giysilerle süslenen çobana, *saya* ve *saya kocası* gibi adlar verilir. Ev ev dolaşarak toplanan hediyeler, paylaşılır veya fakirlere dağıtılır¹.

Bu açıklamalardan hareketle, *saya*'nın küçükbaş hayvancılık ekonomisinden doğduğunu, Türkiye'nin farklı bölgelerinde anlam bakımından değiştiğini ve en azından geçen yüzyıllar içerisinde ülkemizde *saya* yerleşmelerinin daha yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, aynı ekonomik kültüre bağlı olarak ortaya çıkan *saya* yerleşmelerine, bazı küçük fonksiyonel değişikliklerle çok farklı bölgelerde rastlanılması, bu görüşü doğrular niteliktedir. Örneğin, önemli yükselti farkının görülmediği ve buna bağlı olarak yatay yönde yayılmasının ortaya çıktığı Karapınar yöresinde, koyun sürüleri bütün yıl boyunca çevredeki meralarda otlatılmakta; yazın ise köyün nispeten, uzağındaki yaylalarda kalınırken, kışın hayvan sürüleri köyün dışında, ancak hemen çevresindeki *saya* adı verilen ağıllarda tutulmaktadır². Samsun çevresindeki *sayalar*, koyun sürülerinin kış mevsiminde barındırıldıkları, köyün dışında yer alan ağıllardır. Kars çevresinde ise, yaz mevsiminde köyün yakınındaki meralarda otlatılan koyun sürülerinin geceledikleri büyük ağıllara, *saya* veya *sayalık* adı verilmektedir. Üzeri açık olan ve etrafı çoğunlukla taşların yığılması ile oluşturulmuş çitlerle çevrili bu ağıllar, köyün ortak malıdır.

Trakya'nın bazı yörelerinde ve özellikle de Edirne çevresinde *saya*, köy içerisinde küçükbaş hayvanların barındırıldığı, kiremit örtülü ve önünde avlusu bulunan eklentilere verilen addır. Yaz mevsiminde, çevredeki meralarda otlatılan koyun sürülerinin geceleri barındırıldıkları, köyün dışında üzeri açık bir ağıl ile çoban kulübesinden oluşan yerleşmelere, bu ilimizde *çalmar* veya *saya* denilmektedir.

Araştırma sahasındakilerle büyük benzerlikler gösteren Orta Sakarya Vadisindeki *sayalar*, koyun sürülerine sahip ailelerin, köyün yakınında veya yaylada, hayvanlarını belirli mevsimlerde barındırmak ve beslemek üzere taş ve tuğla gibi yapı malzemeleri kullanılarak inşa ettikleri ağıl ve çoban kulübesinden oluşan geçici yerleşmelerdir³. Yerleşme yakınındaki tarım alanlarına sürü tarafından zarar verilmemesi amacıyla, köyün uzağından kurulan sayalar, koyun sürülerinin kış mevsiminde yaklaşık 5 ay süreyle (aralık-mayıs) barındırıldıkları yerlerdir. Bu faaliyet, yaz mevsiminde yaylalarda sürdürüldüğünden, Sündiken Dağları üzerinde daha basit *sayalar* inşa edilmiştir. Yaklaşık 500-100 m. yükselti basamağında yer alan *sayalar* ise, yaylaya çıkış (mayıs-haziran) ve yayladan dönüş (ekim-kasım) devrelerinde yılda iki kez, koyun sürülerinin çevredeki meralarda otlatılmak üzere tutuldukları yerleşmelerdir.

¹ELÇİN, Ş., 1981, Halk edebiyatına Giriş. Kültür Bakanlığı Yay. 365, Türk Halk Kültürü Seri 10, Ankara, s. 750-751.

²TUNÇBİLEK, M., 1967, Türkiye İskân Coğrafyası. İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No: 1283, Coğrafya Enstitüsü Yay. N: 49, İstanbul, s. 145

³YAZICI, H., 1991, *Lâçin Köyü'nde (Eskişehir-Sarıcakaya) Geçici Yerleşme Şekilleri*. Atatürk Üniv. Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Erzurum, s. 186-212.

Doğal Çevre ve Suya Yerleşmesi İlişkileri

Araştırma sahasının kuzey ve güneyinde Üst Permien kalkerleri yüzeye çıkmakta, Madra Çayı'nı takip ederek kuzeye doğru uzanış göstermektedir. İvrindi kasabasının kuruluş yeri ile çevresindeki dar bir sahada, açık sarı renkli marn ve kalkerlerden oluşan, Neojen serisi yaygındır. Bu formasyonları örten Neojen-Pleistosen volkanikleri, oldukça geniş bir yayılışa sahiptir. İlçe merkezinin yaklaşık bir km. kuzeyinde ise, içerisinde Madra Çayı'nın aktığı, doğu-batı yönünde uzanan alüvyal dolgu yer alır¹

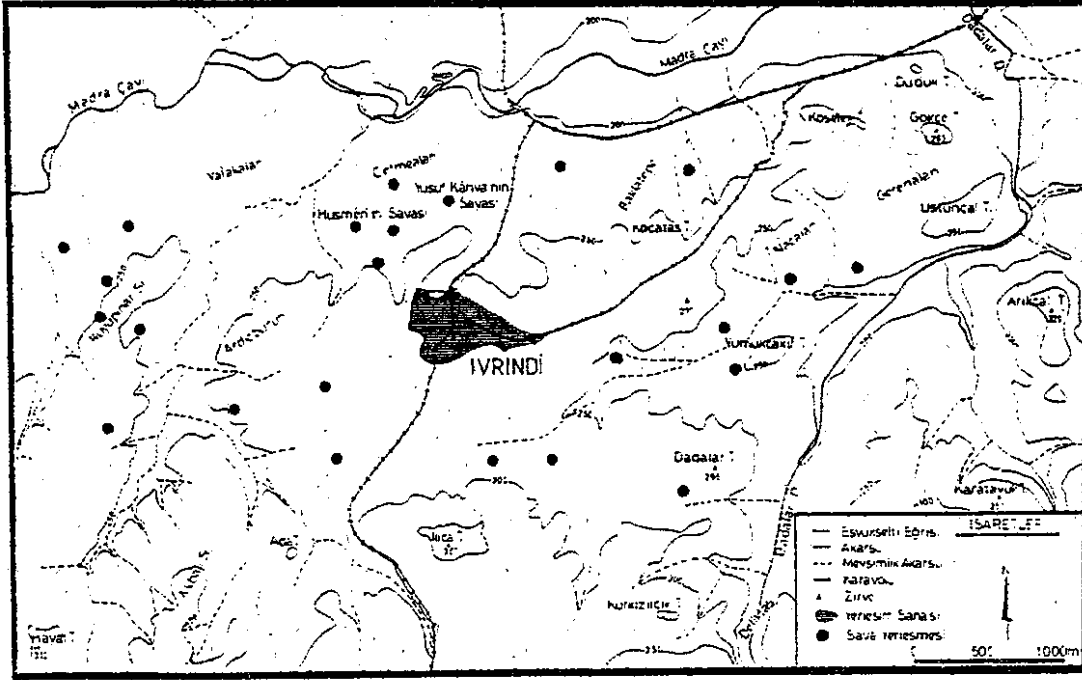
Bölgenin jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri, Paleozolik'ten Kuaterner'e kadar Batı Anadolu'daki masifleri etkileyen olayların kontrolünde kalmıştır. Bölgenin topoğrafik gelişiminde, genç tektonizmanın büyük rolü olmuştur. Yükselme ve alçalma şeklindeki hareketler, eski yüzeylerin deformasyonuna neden olmuştur. Bazı yüzeyler yükseklik kazanırken, bazıları alçalarak yeni tortullarla örtülmüştür.

Neojen'den itibaren genç tektonik hareketlerle eski plato yüzeyleri yer yer parçalanmış ve çarpılmış, bunun sonucu olarak da akarsular tarafından yarılmıştır. Neojen'de hem sedimentasyon ve hem de volkanizma görülmektedir. Temel formasyonları diskordans olarak örten tortullar üzerinde, Neojen sonrası aşınım yüzeyleri oluşmuştur. Son olarak, Kuaterner'deki akarsu aşındırması ve birikmesi ile ilgili olarak eski ve yeni aşınım yüzeyleri yarılmış, vadiler genişlemiş ve alüvyonlarla doldurulmuştur. Ancak, plato yüzeyleri üzerinde, direnç farklılıklarına bağlı olarak monadnock karakteri gösteren belirgin relief parçaları ortaya çıkmıştır. Nitekim, Üst Permien formasyonları ile volkanikler aşınmaya karşı daha dirençli olduklarından, üzerlerinde sarp tepelikler ve diklikler ile derince yarılmış vadiler gelişmişken; marn ve kalker tabakalarından meydana gelen Neojen serileri üzerindeki az eğimli yüzeylerde, küçük sırtlar ve tepelik alanlar ortaya çıkmıştır. Madra Çayı'nın geniş vadi tabanını alüvyonlarla doldurması sonucu oluşan İvrindi Ovası, bölgede eğimin en düşük değerlere indiği bir sahadır. Uzunluğu 12 km. olan ve genişliği en dar yerinde yaklaşık 0.7 km. ve en geniş yerinde ise 2 km. yi bulan bu alüvyal dolgu arazisi, taban seviyesi değişmelerine bağlı olarak, akarsu yatağı boyunca yer yer yarılmış ve hemen hemen 2 m.yi bulan alüvyal taraçalar meydana gelmiştir (Şekil 2).

Akdeniz iklim bölgesi içerisinde yer almasına rağmen bölgede; enlem, yükselti, orografya ve denize uzaklık gibi faktörler nedeniyle, Marmara iklim tipi olarak da belirlenen iklim şartları etkili olmaktadır. Edremit Körfezi kıyılarından sadece 40 km. kadar içeride bulunmasına karşılık, hemen kıyı gerisinde yükselen dağlık alanların nemli-ılıman hava kütlelerinin doğrudan bölgeyi etkilemesini engellemesi ve yükseltinin 200-400 m.ler arasında değişmesi sonucu; sıcaklık, nem ve yağış gibi iklim elemanlarında, kıyı ile araştırma sahası arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Nitekim, Edremit'te yıllık ortalama yağış 733 mm. iken, araştırma sahasında 600 mm. ye kadar düşmektedir. Karasallık nedeniyle bölgede yaz sıcaklıkları yükselirken, kış sıcaklıkları kıyı bölgesine göre çok daha düşük gerçekleşmektedir.

¹DUBERTRET, L., 1973, 1:500 000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası. İzmir Paftası. M.T.A. Enstitüsü Yay., Ankara.

Edremit'te yıllık ortalama sıcaklık 15.7°C , bölgede ise 14.2°C 'dir¹. Araştırma sahasında ölçülmüş en yüksek sıcaklık 43.7°C iken, bu değer Edremit'te 40.5°C 'e düşmektedir. Kış mevsimi sıcaklıklarında bu farklılık, daha da belirginleşmektedir. Öyle ki, Edremit'te ölçülmüş en düşük sıcaklık -7.6°C ve donlu gün sayısı 36.9 gün kadarken; araştırma sahasında bu değerler, sırasıyla -21.8°C ve 109.9 gün olarak gerçekleşmiştir. Araştırma sahasının Balıkesir'e (147 m.) göre 100 m. kadar daha yüksekte bulunduğu dikkate alınarak, bu değerlerin daha yüksek olduğu söylenebilir. Bunun yanında, Edremit'te kar yağışı hemen hiç görülmezken (0.4 gün), araştırma sahasında ortalama kar yağışlı gün sayısı 4.5, karın yerde kalma süresi ise 4.9 gündür.

Şekil 2. Topoğrafya Haritası.

Bölge içerisinde yükselti, eğim, toprak örtüsü ve iklim şartlarındaki değişimlere bağlı olarak, bitki örtüsü dağılımında da farklılıklar ortaya çıkmıştır. Yükseltinin 1300 m.yi aştığı, İvrindi ilçe merkezinin güneybatısındaki Madra Dağı'nın kuzey yamaçlarında; yağış

¹İvrindi'de sadece yağış istasyonu bulunduğundan, iklim elemanlarının karşılaştırılmasında Balıkesir Meteoroloji İstasyonu'nun yerleri esas alınmıştır.

değerlerinin artışına bağlı olarak kestane (*Castanea vesca*) ve karaçam (*pinus nigra*) birliğinden oluşan yarı nemli orman formasyonu gelişmişken; yükseltinin 600 m.nin altına indiği kuzey eteklerinde kızılçam (*Pinus brutia*) orman örtüsü, hâkim bitki formasyonunu oluşturur.

Yükseltinin 200-400 m.ler arasında değiştiği araştırma sahasının aslı formasyonunu; hakim türlerini kızılçam ve meşenin oluşturduğu kurakçıl karakterdeki orman formasyonu oluşturmaya rağmen, atropojen etkilerle büyük ölçüde tahribe uğraması sonucu, sekonder olarak çalı formasyonu gelişmiştir. Bölgede bu aslı formasyona, tepe ve sırtların üzerinde, yayılış alanı çok dar olan küçük meşe toplulukları (*Quercus aegilops* - palamut meşesi) şeklinde rastlamak mümkün olmaktadır. Bu topluluk içerisinde çınar (*Platanus orientalis*), çitlenbik (*Celtis australis*), kızılçık (*Cornus sanguinea*) gibi türlere sık olarak rastlanır.

Bölgede en geniş yayılış alanına sahip olan çalı formasyonu, genel olarak karaçalı (*Paliurus spina - christi*) birliğinden oluşur. Bu topluluk içerisinde ardıç (*Juniperus*), ahlat (*Pirus aleaogrifolia*), böğürtlen (*Rubus*) Güven çalısı-çakal eriği (*Prunus spinosa*), yabani gül (*Rosa canina*), gürgen (*Carpinus betulus*) gibi türlere de rastlanmaktadır. Eğimin uygun olduğu yerlerde, orman ve çalı formasyonu açılarak, tarım alanı durumuna getirilmiştir.

Çevrenin sosyal ve ekonomik yapısı, yukarıda ana hatlarıyla açıklanan doğal çevre şartlarının denetiminde şekillenmiştir. Jeolojik ve jeomorfolojik özellikler, su kaynakları ve toprak özelliklerini de etkileyerek, sahadaki ekonomik faaliyet şekillerini belirlemiştir. Nitekim, toprak özelliklerinin ekip biçme faaliyetleri için oldukça uygun olduğu alüvyal ova, gerek yeraltı suyu seviyesinin yüksek olması ve gerekse Madra Çayı'ndan sulama suyu temininde yararlanılması ile yörenin en verimli tarım alanı durumuna gelmiştir. Buna karşılık, eğimin artması sonucu yeterli kalınlıkta toprak örtüsünün gelişemediği volkanikler ile kısmen üst Permien arazileri, tarımsal faaliyet alanlarının tamamen dışında kalırlar. Büyük ölçüde çalı formasyonu ile örtülü olan bu sahalar, havacılık faaliyetinin sürdürüldüğü meralar durumundadır.

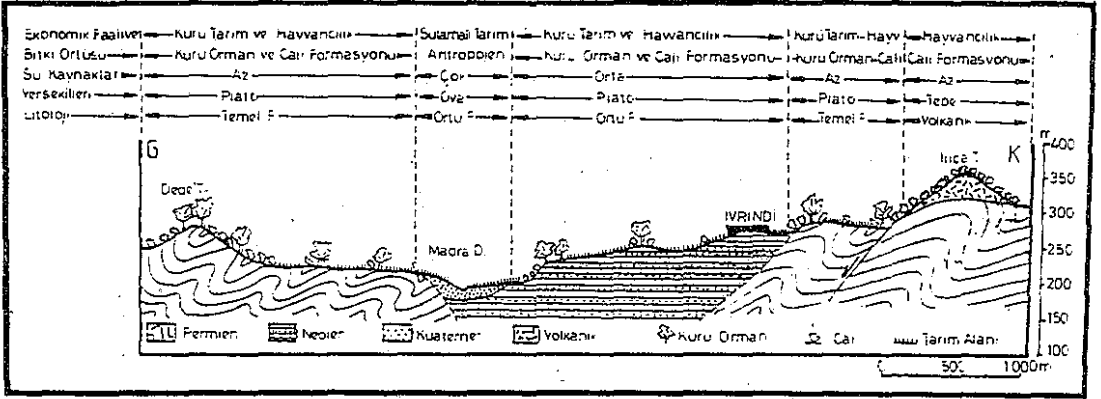
Aşının yüzeylerinin geliştiği Neojen formasyonları üzerinde, eğimin azaldığı ve yeterli kalınlıkta toprak örtüsünün olduğu yerler, tarım alanı durumuna getirilmiştir. Yeraltı suyu seviyesine erişilebildiği yerlerde, yer yer bahçe tarımı yapılırsa da, çoğunlukla kuru tarım sürdürülür. Ancak, eğimin ve toprak özelliklerinin ekip biçme faaliyetlerine imkân vermediği küçük tepe ve sırtların yamaçları, orman ve çalı formasyonunun yayılış sahası durumunda olduklarından, daha çok mera olarak kullanılmaktadır (Şekil 3, Fotoğraf 1).

Tarım alanlarının sınırlı oluşu yanında, ikliminin kışalaşması da bölgede hayvancılık faaliyetinin önem kazanmasına neden olmuştur. Sadece 40 km. kadar batıdaki Edremit Körfezi'nin ılıman Akdeniz ikliminin yörede büyük ölçüde değişmesinin, özellikle de kış sıcaklıklarının çok düşük değerle inmesi ile don olayının üç aydan fazla bir süreyle görülmesinin olumsuz etkilerini, tarımsal ürün ve faaliyetlerde gözlemek mümkündür. Nitekim, turuncgil ve zeytin gibi Akdeniz'in karakteristik ürünlerine bölgede rastlamak mümkün değilken, vejetasyon devresinin daha kısa oluşu ve sonbahar yağışlarının erken başlaması gibi nedenlerle, pamuk tarımı da yapılamamaktadır. Bunun sonucu olarak, başta tütün olmak üzere buğday, arpa, nohut, ayçiçek gibi ürünlerin tarımı, araştırma sahasının en önemli geçim kaynağını oluşturmuştur. Ancak, geçim kaynaklarının fazla gelir sağlamayan bir kaç tarımsal ürünle sınırlı kalması, buna karşılık yaz kuraklığının nispeten etkisini yitirmesi sonucu daha

uzun bir süre için otlatmaya imkân veren geniş meraların varlığı, bölgede hayvancılığın gelişmesini teşvik etmiştir. Meraların verimsiz oluşu, daha çok küçükbaş hayvancılığın yapılmasına neden olmuştur. Ancak, yıl boyunca meralarda otlatılan koyun sürüleri, kışın soğuktan, yazın ise güneş ışınlarından korunması gerektiğinden, bu faaliyetle ilgili olarak kasabanın çevresinde *sayaların* ortaya çıktığı söylenebilir.

Saya Yerleşmelerinin Fonksiyonel Özellikleri:

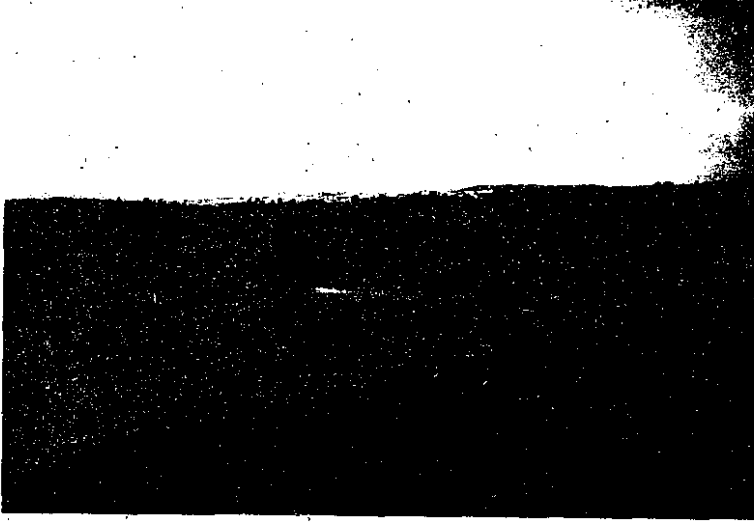
Ivrindi ilçe merkezi çevresindeki küçük tepe ve sırtlar ile geniş vadilerden oluşan engebeli topografya yüzeyleri üzerinde; tarımsal faaliyetlere uygun olmayan ve mera alanı olarak yararlanılan çalı ve orman formasyonu yayılış sahası içerisinde, tarafımızdan 24 adet saya yerleşmesi belirlenmiştir. Etüdün gerçekleştirildiği 1993 yılında, söz konusu kırsal yerleşmelerde, 2000 baş kadar koyun besleniyordu.

Şekil 3. Ivrindi Çevresinde Doğal Çevre-Ekonomik Faaliyet İlişkisi Kesiti.

Ivrindi ilçe merkezinde oturan ve temel geçim kaynağı ekip biçme faaliyetlerine dayanan bir çok aile, süt ve süt ürünleri ihtiyaçlarını karşılamak üzere, ortalama 1-3 baş sığır ile 3-5 baş koyun veya keçi beslemektedir. Bu aileler, sahip oldukları az sayıdaki hayvanlarını otlatmak üzere bir çoban kiralamaktadırlar. Kasabanın önceden kararlaştırılan bir yerinde, her sabah hayvanların toplanmasıyla sığır ve keçi sürüsü şeklinde, iki büyük kasaba sürüsü oluşturulmaktadır. Çoban nezaretinde gündüzleri meralarda otlatılan bu hayvanlar akşamları geri getirilerek, evin küçük bir eklentisi olan ve bölgede *dam* adı verilen ahırlarda barındırılmaktadır. Beslenen sığır ve keçi ırklarının (kara sığır ve kıl keçisi) et ve süt verimlerinin çok düşük olması yanında, sürülerin meraya gidiş ve dönüşlerinde ekili-dikili

alanlara girerek sık sık zarara sebebiyet vermesi gibi nedenlerle, bu tür hayvancılık faaliyeti, 1980'den sonra büyük ölçüde terk edilmiştir. Ancak, yine bazı kasaba aileleri, et ve süt verimi yüksek jersey ve holstein gibi sığır ırkları beslemek suretiyle, ahır hayvancılığına yönelmişlerdir. Bu tür faaliyetler, çoğunlukla kasabanın dışında, veya kenar bölümlerinde sürdürülür. Bunun yanında, ek bir geçim kaynağı olarak küçükbaş hayvan besleyen bazı aileler, sahip oldukları bir veya bir kaç koyun veya keçiye, ekili alanların dışında veya kenarlarında bağlayarak otlattıklarından, tarım alanlarına zarar verilmesi söz konusu olmamaktadır.

Fotoğraf 1. Ivrindi'nin kuzeydoğudan görünüşü (Ön plânda tarım alanları, arka plânda çalı formasyonunun yayılış gösterdiği yamaçlar ile saya yerleşmesi görülmektedir).

Ancak, kasabada oturan ve temel geçim kaynağı koyun yetiştiriciliğine dayanan aileler, ekili-dikili alanlara zarar verme riski ile karşı karşıya olduklarından; sahip oldukları koyun sürülerini tarım alanlarından ve kasabadan mümkün olduğu kadar uzakta yer alan meralarda otlatmak zorunda kalmışlardır. Yıl boyunca yerleşim merkezinin dışında tutulması gereken koyun sürülerinin, bu defa kış mevsiminin de soğuktan, yaz mevsiminde güneşten korunmasına yönelik olarak; mera alanları içerisinde *saya* olarak adlandırılan ve koyun barmakları ile bir çoban kulübesinden oluşan kır yerleşmeleri ortaya çıkmıştır. Bir tür basit hayvan çiftliği özelliğindeki sayalar, Doğu Anadolu Bölgesi'nde sıkça rastlanan ve hayvan yetiştirmek

amacıyla köyün dışında kurulan *kom* yerleşmeleri ile az çok benzerlik göstermektedir¹. Ancak, doğal çevre şartlarının çok farklı olduğu Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki komlarla araştırma sahasındaki saya yerleşmeleri, benzer fonksiyonlara bağlı olarak ortaya çıkmışlarsa da; beslenen hayvan türü, mesken şekli, plânu ve kullanıma süresi gibi fonksiyonel özellikleri bakımından farklılıklar gösterirler.

Araştırma sahasında *saya* sayısının artması ve yaygınlaşması, 1927-1929 yılları arasında Bulgaristan'dan gelen göçmen Türk ailelerinin, İvrindi'ye yerleşmesinden sonra olmuştur. Büyük kitleler halinde bu ülkeden ayrılan ve ve gruplar halinde Marmara Bölgesi'ni değişik yörelerine yerleşen göçmenlerden bir kısmı, doğal çevre şartları bakımından koyun yetiştiriciliğine oldukça uygun olan bu bölgeye yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Öyle ki, göçmen aileleri içerisinde hayvancılıkla geçinen ailelerin tamamı, göçtükleri ülkedeki köylerinde besledikleri sürülerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Araştırma sahasındaki sayaların büyük çoğunluğunun (17 adet) bu ailelere ait olması, eskiden de varolmasına rağmen, sayı olarak artışlarının, göçmen ailelerin yöreye yerleşmesiyle olduğu görüşünü desteklemektedir.

Saya yerleşmeleri adlarını, kurucularının veya sahiplerinin adlarından, ya da lâkablarından almıştır. Örneğin, *Yusuf Kâhya'nın Sayası* sahibinin ad ve ünvanından; *Hüsmen'in Sayası*, kurucusunun adından; *Boncuk'un sayası* ise sahibinin lâkabından adını almıştır.

Su temini ve mera alanları içerisinde sürü sahibine ait yeterli genişlikte arazinin varlığı, saya yerleşmelerine kuruluş yeri seçiminde en önemli faktörlerdir. Araştırma sahasında, hayvancılık faaliyetinin sürdürüldüğü meralar, Neojen formasyonu ve volkanik araziler üzerinde bulunduğundan, *su temini* önemli bir sorundur. Neojen formasyonları arasındaki yeraltı suyuna erişilebildiği yerler, koyun sürülerinin içme suyu ihtiyacının karşılanabildiği yerler olduklarından, sayaların da kuruluş yerini belirlemişlerdir. Ancak, yeraltı suyuna ulaşmak için açılan kuyular, yaz aylarında kuraklık nedeniyle sık sık kuruyabildiğinden, içme suyu temininde güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu sorun, günümüzde başka yerlerden tankerlerle su taşınarak giderilmeye çalışılmaktadır. İvrindi'nin yaklaşık bir km. kadar kuzeyinde yeralan Hüsmen'in Sayası'nda olduğu gibi, bazen kasabanın su şebekesinden su getirilerek, içme suyu ihtiyacı karşılanabilmektedir.

İvrindi çevresindeki saya yerleşmelerinin hemen hepsinin tepe ve sırtlar üzerinde kurulmuş olmaları, dikkat çeken özelliklerden biridir (Şekil 2, Fotoğraf 1,2). Bu tepe ve sırtlar, tarımsal amaçlarla kullanılamayacak kadar sığ intrazonal topraklara sahip olması yanında, ekip biçme faaliyetlerinin sürdürüldüğü vadi içlerindeki düzlüklerden uzakta bulunmaları gibi nedenlerle, sayalara kuruluş yeri seçiminde tercih edilmişlerdir. Ayrıca, sayanın kurulacağı mera alanının sürü sahibine ait olması gerekmektedir. Hayvan sayısı ve dolayısıyla sayanın büyüklüğüne göre değişmekle birlikte, küçük bir saya yerleşmesinin kurulması için bir kaç dönümlük mera alanı yeterli görülmektedir. Bu durumda, çevredeki hazineye ait geniş meralardan faydalanmak mümkün olmaktadır. Çoğu zaman, çalı ve orman formasyonu ile kaplı bu meralardan bir bölümü işgal edilerek, saya arazisi genişletilmeye çalışılmıştır. Hatta, bu hazine arazisi üzerinde ekip biçme faaliyetlerine uygun az eğimli sahalardan bir bölümü, açılarak tarım alanı durumuna getirilmiştir.

¹ÖZEY, R., 1987, *Dumlu Çevresinde Kom Yerleşmeleri*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Say: 49, İstanbul, s. 119-126.

Fotoğraf 2. İvrindi'nin doğusunda bir sırt üzerine kurulmuş iki saya yerleşmesi.

Her ne kadar sayalar, tarım alanlarının dışında kurulmaya çalışılsa da, mera alanları içerisindeki ekip biçmeye uygun yerler tarım alanı duruma dönüştürüldüğünden, her iki faaliyet aynı yararlanma yörelerinde, hemen hemen iç içe sürdürülmektedir. Bu nedenle, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde, zaman zaman aileler arası sürtüşmeler ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, kuraklık nedeniyle yaz mevsiminde otlaklar büyük ölçüde kurduğundan, koyun sürüleri ekili-dikili alanlara sokularak, sık sık zarara neden olunmaktadır. Çiftçiler, ürünlerini korumak için tarla kenarlarını ilaçlamakta, buralarda koyun sürülerinin otlatılması sonucu çok sayıda hayvan telef olabilmektedir. Ancak, yöredeki tarım alanları hasat sonrasında uygun bir otlak sahası durumuna gelmekte; çoğunlukla da boş tarlalar, belirli bir ücret karşılığında sürü sahiplerine kiralanmaktadır.

Saya'larda sürdürülen tek ekonomik faaliyet, *koyun yetiştiriciliği*dir. Bunun yanında sürü sahipleri, sayalarının çevresindeki tarım alanlarında, ekip biçme faaliyetlerini de sürdürebilmektedirler. Ancak, sürü sahibi ve ailesinin, İvrindi'de devamlı olarak oturduğu bir evinin olması, tarımsal faaliyetlerin buradan yürütülmesi ve sayalarda ekip biçme faaliyetleri ile ilgili olarak fonksiyonel kullanış alanlarının ortaya çıkmaması nedeniyle; yanyana sürdürülen her iki faaliyeti, ayrı işletmeler olarak düşünmek mümkündür.

Artaştırma sahasında hayvan sayısı en çok olan saya yerleşmeleri, 1993 yazında 250 baş koyun ile Hüsme'nin Sayası ve Kurt'un Sayası idi. En küçükleri ise 15 baş koyun ile Boncuk'un Sayası, 20 baş koyun ile Eskici'nin Sayası'dır. Ancak, potansiyel olarak araştırma sahasında en fazla koyun barındırabilecek saya, Yusuf Kâhya'nın Sayası'dır. Hayvan sayısı 125 olan bu sayada, özellikle 1970-1985 yılları arasında beslenen hayvan sayısı 350 baş koyunun üzerinde gerçekleşmiş, artan hayvan sayısına bağlı olarak yerleşmeye yeni ağllar inşa edilmiştir.

Hayvan sayısı fazla olan bu sayalar, aynı zamanda bölgede en uzun süreli faaliyet gösteren yerleşmelerdir. Yaklaşık 1930'lardan beri koyun yetiştiriciliği yapılan bu sayalarda faaliyet, babadan oğula geçtiğinden ve önemini kaybetmediğinden, hayvan sayısı her dönemde belirli bir sınırnın üstünde kalmaktadır. Sayalardaki koyun yetiştiriciliğinin önemli özelliklerinden biri de, geleneksel bir faaliyet oluşudur. Örneğin, birinci derecede önemli ekonomik faaliyet alanı ticaret olan Çavdar ailesi (20 fertten oluşan aile, bu alanda *Çavdarlar Koll.Şt.* şeklinde organize olmuştur), babadan kalma geleneksel bir faaliyet olduğu için Hüsme'nin Sayası'nda koyun yetiştiriciliğini de sürdürmektedir. Buna karşılık yeni kurulan saya yerleşmelerinde, ekonomik kapasitenin yetersizliği nedeniyle yetiştirilen koyun sayısı 15-20 baş ile sınırlı kalmaktadır.

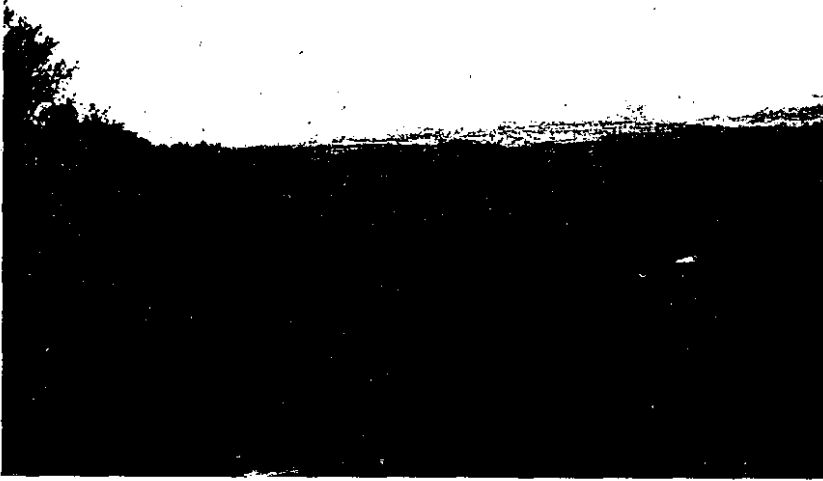
Fotoğraf 3. Taş yapı malzemesinin kullanıldığı eski bir saya yerleşmesi (Yusuf Kâhya'nın Sayası).

Saya, ekonomik kapasiteye ve beslenen koyun sayısına göre büyüküğü değişen, *üzeri açık ve kapalı ağullar ile çoban kulübesinden* meydana gelen bir kır yerleşmesidir. Bütün yıl boyunca koyun sürüleri sayalarda tutulmasına karşılık, ailenin burada oturmaması nedeniyle, yakın çevreden sağlanabilen yapı malzemeleriyle çok basit olarak inşa edilmişlerdir. Sayaların temel yapı malzemesini taş ve ahşap (ağaç dalları-çalı) oluşturur (Fotoğraf 3) Soğuk kış aylarında sıcaklık kaybını önlemek üzere, taş ve ahşap duvarların yüksekliği 1.5-2 m. tutulmuştur. Yan bileşenlerin ahşap malzemeyle örüldüğü basit sayalara, artık araştırma sahasında rastlamak mümkün olmamaktadır. Çevredeki fundalıklardan temin edilen dalların, dikine çakılmış kazıklar arasına örülmesi ve üzerinin yine çalı ve ağaç dalları ile örtülmesi sonucu oluşturulmuş ilkel sayalara, Ivrindi'nin güneybatısındaki Madra Dağı yaylalarında günümüzde de sık olarak rastlanmaktadır (Fotoğraf 4). Ekonomik durumun ve ulaşımın gelişmesine bağlı olarak, yeni yapılan sayalarda tuğla, biriket ve kiremit gibi yapı malzemeleri yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır (Fotoğraf 5). Eski sayalarda ağaç dalları ile tahıl veya susam dalları çatı örtü malzemesi olarak kullanılmışken, yenilerinde kiremit kullanılmıştır. Üzeri açık ağulların oluşturulmasında ise çoğunlukla ahşap (tahta ve çalı), çok nadir olarak da taş kullanılmıştır.

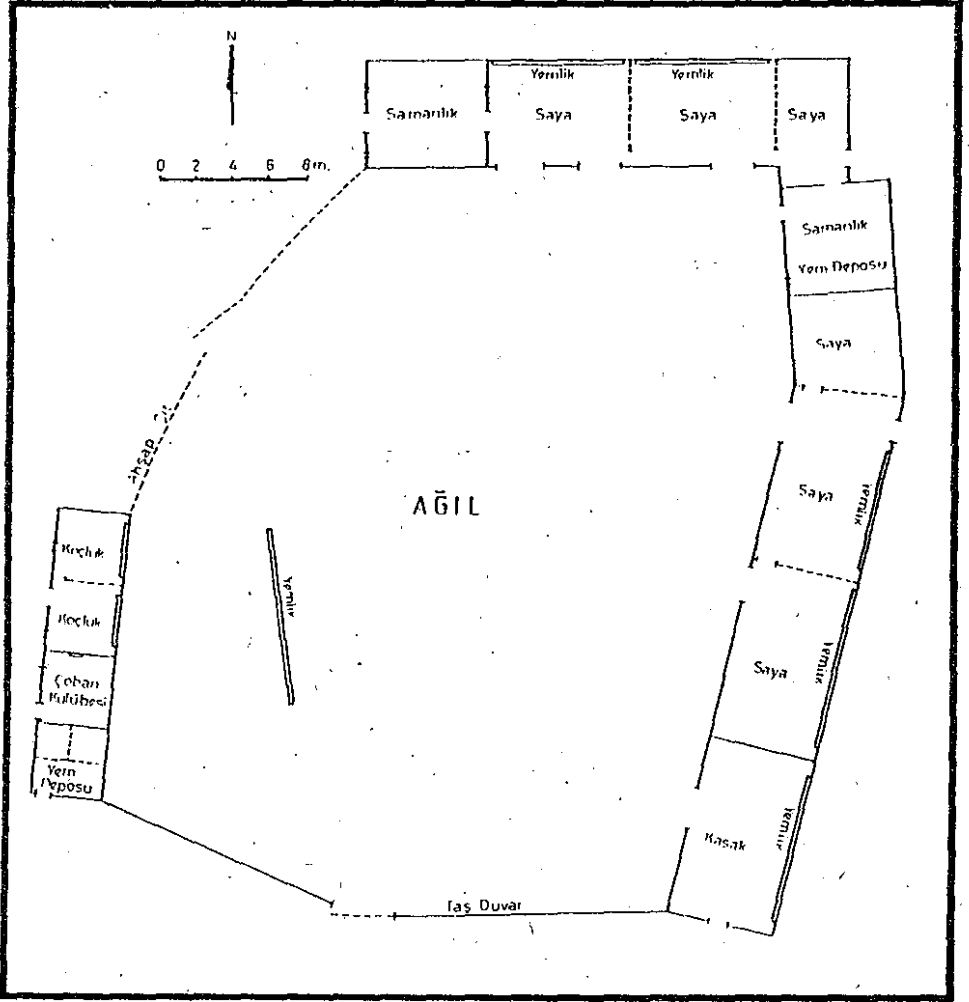
Fotoğraf 4. Madra Dağı'ndaki Akçapınaç Yaylası'nın kuzeyinde ilkel bir saya (ağıl).

Beslenen koyun sürüsünün büyüklüğüne göre, saya yerleşmesinin büyüklüğü ve eklenti sayısı farklılık göstermektedir. Nitekim, bölgenin en küçük saya yerleşmesi olan Boncu'ın Sayası, yaklaşık 3 dönümlük bir alan üzerine kurulmuş olup; yüzölçümü 100 m² kadar olan küçük bir saya ve çoban kulübesi ile önünde çitle çevrilmiş ağıldan meydana gelmektedir. Buna karşılık; belirli dönemlerde beslenen koyun sayısı 350 başı aşan Yusuf Kâhya'nın Sayası'nın yüzölçümü, mera alanlarıyla birlikte 140 dönümü bulmakta, bunun yaklaşık 1750 m² lik bölümünü saya yerleşmesinin kuruluş alanı oluşturmaktadır. Yerleşmenin 380 m² lik bölümü saya olarak adlandırılan üzeri kapalı hayvan barınaklarından; 50 m² lik bölümü samanlık ve yem deposundan, 16 m² lik bölümü çoban kulübesinden, geriye kalan 1300 m² lik bölümü ise etrafı çitle çevrilmiş, fakat üzeri açık olan ağıldan meydana gelmektedir (Şekil 4). Yetiştirilen hayvan ayısı 250 başı bulan Hüsmer'in Sayası'nda ise, yaklaşık 40 dönümlük mera alanı içerisindeki yerleşmenin yüzölçümü 1800 m² yi bulmaktadır. Bunun 550 m² si saya, 150 m² si samanlık ve yem deposu, 24 m² si çoban kulübesi gibi kapalı bölmelerden meydana gelirken, 1050 m² lik bölümünü ağıl oluşturur (Şekil 5, Fotoğraf 6).

Fotoğraf 5. Tuğla yapı malzemesinin kullanıldığı yeni bir saya yerleşmesi (Tevfik'in Sayası).

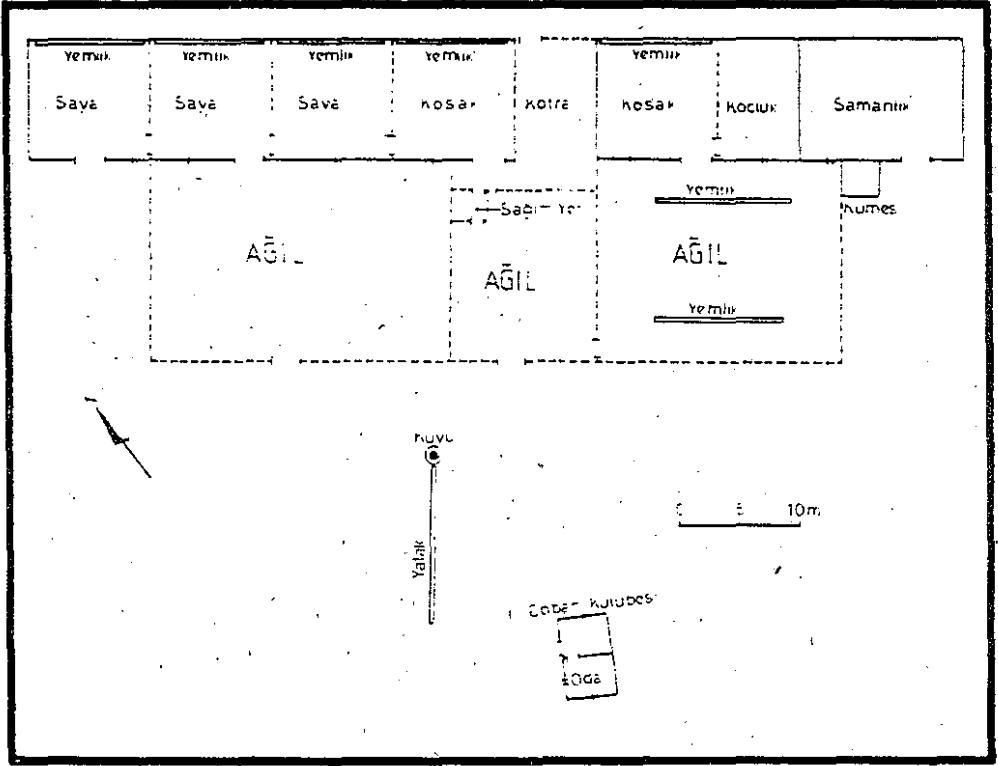
Saya'ya giriş, genişliği 2 m. kadar olan kapılarla sağlanmaktadır. İç bölmeler arasında da kapılar olduğundan, giriş kapısı mümkün olduğunca azaltılmaya çalışılmıştır. Sayalardaki bölmelerin güneş ışınlarından yararlanması ve havalanması için çok küçük (20x20 cm veya 30x30 cm) pencereler yapılmıştır. Genellikle camla kapatılmayıp açık tutulan bu pencere boşlukları, kış mevsiminin şiddetli soğuklarında sıkıca örtülmektedir.

Şekil 4. Bir Saya Yerleşmesi Planı (Yusuf Kâhya'nın Sayası).

Genellikle dikdörtgen şekilli bir mesken olan üzeri kiremit örtülü hayvan barınakları, *saya* adı verilen bölmelere ayrılmıştır (Şekil 4,5). Yüksekliği 1 m. olan tahta perdelerle birbirinden ayrılan *saya* bölmelerinin oluşturulmasındaki amaç, koyun sürüsünün belirli bir yerde sıkışmasını önlemek ve beslenirken bütün sürünün yemliklerden eşit oranda yararlanmasını sağlamaktır. Bu bölmeler, koyun sürülerinin kolaylıkla içeri alınması ve dışarı

çıkartılmasını kolaylaştırmak için, genişliği 2 m. kadar olan çit şeklindeki kapılarla birbirine bağlanmıştır. *Saya* bölmelerinin bir duvarı boyunca, kış mevsiminde koyun sürülerinin kuru ot ile beslenmesini sağlamak üzere, yerden yüksekliği 30-50 cm. olan, ağaç dalları veya çitelerin belirli aralıklarla çakılması ile oluşturulmuş kafes şeklinde yemlikler inşa edilmiştir. Bunun yanında, koyun sürüsü içinde her zaman bulunmasında sakınca görülen ve daha özel bir bakımı gerektiren koçlar için, *koçluk* adı verilen ayrı bir bölme oluşturulmuştur.

Şekil 5. Bir Saya Yerleşmesi Planı (Hüsmen'in Sayası)

Saya yerleşmelerinin diğer bir bölümünü meydana getiren *koşaklar*, kuzuların konulduğu yerlerdir. Süt üretimi amacıyla hayvan yetiştiriciliği yapılan sayalarda, kuzular bu bölümde saklanarak hem sürü içerisinde zarar görmeleri önlenir, hem de koyunlardan elde edilen süt miktarı arttırılmaya çalışılır. Kuzular, yaklaşık 1 aylık oluncaya kadar gündüzleri meralarda otlatılan koyun sürüsüyle birlikte dolaşırken, geceleri *koşak*lara alınır. Yavrulamadan yaklaşık 20-30 gün sonra süt sağımı başlatıldığından, kuzular sürekli olarak bu bölmede

tutulmakta; akşam ve sabahları süt sağımından sonra koyun sürüsünün arasına katılmasına, kısa bir süre için izin verilmektedir. Kuzular 2-3 aylık olduklarında, koyun sürüsünden ayrı olarak meralarda otlatılmaya başlanmakta, çoğunlukla da satılarak elden çıkartıldığından *koşaklar* boşalmaktadır. Ancak, süttten kesilerek hemen satılan kuzulardan elde edilen gelir çok düşük olduğundan; sayaları geniş ve ekonomik kapasitesi yeterli olan sürü sahipleri, kuzularını 6 ay kadar besledikten sonra elden çıkarmayı tercih etmektedirler. Bunun yanında, 3-4 yaşına ulaşan koyunların süt verimi düştüğünden, sürünün yenilenmesi gerekmektedir. Bu nedenle yaşlı koyunlar satılırken, her yıl kuzular içinden amaca uygun olanları seçilerek *koşaklarda* beslenmekte, daha sonra da sürüye katılmaktadır.

Fotoğraf 6. Saya yerleşmesindeki basit çoban kulübesi (Hüsme'nin Sayası).

Saya, *koçluk* ve *koşak* gibi bölmelerin sayısı, beslenen koyun sürüsünün büyüklüğü oranında artış göstermektedir. Örneğin, Boncuk'un Sayası sadece iki bölmeden oluşurken, Yusuf Kahya'nın sayasında bölmelerin sayısı 9'a ulaşmaktadır.

Üzeri kapalı bu hayvan barınaklarının önünde *ağıl* olarak adlandırılan, etrafı yaklaşık 1-1.5 m. yükseklikteki çitlerle çevrili ve üzeri açık olan bir bölüm yer alır. Ağıl, etrafına yeni sayaların yapılmasıyla, Yusuf Kahya'nın sayasında olduğu gibi ortada da kalabilmektedir (Şekil 4). Bunun yanında, saya yerleşmesinin çevresindeki meralar, ağıl şeklinde etrafı çitle çevrilmiş küçük bölmelere ayrılmışsa da, burada esas amaç koyun

sürüsünü otlatmak olduğundan, sayanın önündeki ağıldan fonksiyon bakımından farklılık gösterir.

Ağılların büyüklüğü, sayada beslenen hayvan sayısına göre değişmektedir. Örneğin, 350 baş koyun besleme kapasitesine sahip Yusuf Kahya'nın Sayası'nda ağılın genişliği 1300 m² yi bulurken, 15 baş koyunun beslendiği Boncuk'un Sayası'nda sadece 100 m² kadardır.

Ağıllar, koyun sürüsünün sayalara alınmadan önce toplanıldığı ve sayımının yapıldığı, su ve yeminin verildiği, yününün kırıldığı, süt sağımının yapıldığı ve kuzularıyla belirli zamanlarda birlikte oldukları yerdir. Bu fonksiyonlarına yönelik olarak, ağıl içinde bazı özel bölmeler oluşturulmuştur. Nitekim, koyun sürüsünün süt sağımı için kapatıldıkları ve bekletildikleri bölüme *kotra* adı verilmektedir (Şekil 5). Buradan, koyunların kaçmasını ve karışmasını önlemek üzere oldukça dar tutulmuş bir kapı ile, genişliği 2x2 m² olan üzeri kapalı *sağım* yerine geçilmektedir. Burada sütü sağılan koyunlar, ağılın diğer bölümüne alınarak sayaya girmek üzere bekletilirler. Ağıllar aynı zamanda koyunların yem ve arpa ile beslendikleri yer olduğundan, ağılın bir bölümüne sabit özellikte olmayan yemlikler konulmuştur. Tabanı dar, üst kısmı ise geniş olarak ahşaptan yapılmış olan bu yemliklerin yerden yüksekliği 30 cm. olup, uzunlukları 10 m ile 20 m. arasında değişmektedir.

Saya yerleşmelerinin önemli eklentilerinden biri de, koyun sürülerinin su içtikleri *yalak*lardır (Şekil 5). Sayalar, yeraltı suyunun yüzeye çıkarılabildiği bir koyunun yakınında kurulmuşlardır. Tulumba ile kuyudan çekilen su, doğrudan yalağa aktılmaktadır. Çoğunlukla betondan inşa edilen, genişliği ve yüksekliği 30 cm. kadar olan su yalağının uzunluğu, koyun sürüsünün büyüklüğüne bağlı olarak 20 m.ye kadar ulaşabilmektedir.

Sayalarda sürdürülen koyun besiciliğinin bütün bir yıl kapsaması ve bir kişinin bakım için sürekli olarak burada bulunması gerektiğinden, bu kır-yerleşmesinin en önemli ve vazgeçilmez eklentilerinden birini çoban kulübesi oluşturur. Süt üretimi amacıyla koyun besiciliği yapılmasına rağmen, üretilen sütün mandıralara satılması ve sürü sahibinin İvrindi'deki ev ve eklentisinde değerlendirilmesi, en önemlisi sürü sahibinin ailesiyle birlikte saya yerleşmesinde oturmaması nedeniyle çoban kulübesi çok basit ve küçük bir ev olarak inşa edilmiştir (Fotoğraf 7). Genellikle 4x4 m veya 4x6 m. boyutlarında olan çoban kulübesi, çoğunlukla tek, nadiren de iki odalıdır. İki odalı olanlarında giriş kapısından mutfağa, buradan da yatak odasına geçilirken; tek odalı olanlar yeme-içme, uyuma, dinlenme fonksiyonlarına cevap verecek şekilde düzenlenmiştir. Ancak, sayalarda çoban ailesiyle birlikte kalmadığı ve yeme-içme ihtiyacı sürü sahibi tarafından karşılandığı için, çoban kulübesinde gerçek bir mutfağa ihtiyaç duyulmamakta veya çok basit yiyeceklerin hazırlanabileceği bir ocak ile mutfak rafından oluşturulmaktadır.

Beslenen sürünün büyüklüğüne ve ilkbahar-yaz aylarında artan iş hacmine göre sayada kalan çoban sayısı 2 veya 3'e yükselebilmektedir. Çobanlar, sürünün meralarda otlatılması, beslenmesi ve korunmasından sorumlu olurlarken; süt sağımı ve değerlendirilmesi, kışlık hayvan yeminin temini gibi işler sürü sahibi ve aile fertleri tarafından yürütülür. Ekonomik gücü çoban kiralınmasına yeterli olmayan aileler, sayada kalma işini nöbetleşe sürdürmekte veya çoğunlukla da bu görev, aileden bir kişiye verilmektedir.

Bir çoban denetiminde ilkbahar, yaz ve sonbahar aylarında meralarda otlatılan koyun sürüleri, kuraklık nedeniyle temmuz-ağustos-eylül aylarında otlakların büyük ölçüde kuruması sonucu sayalarda hazır yemlerle beslenmesi gerekmektedir. Buna karşılık vejetasyon

devresinin kesintiye uğradığı soğuk kış aylarında koyun sürüsü, sayalarda tutulmakta ve beslenmektedir. Bu nedenle, araştırma sahasındaki saya yerleşmelerinde mera hayvancılığı sürdürülse de, belirli dönemlerde hayvanların beslenmesi için hazır yemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim, saya yerleşmelerinde koyun başına ortalama 20-25 kg. saman tüketilir. Buna göre 250 baş koyunun beslendiği Hüsmen'in Sayası'nda 1993 yılı itibarıyla 60 ton yem, 300 balya (10-12 ton) kuru ot ve 200 balya (4-5 ton) tüketilmiştir.

Süt üretimi amacıyla koyun besiciliği yapılan sayalarda, koyun sürüsü Aralık-Ocak aylarında yavrulamakta, yaklaşık 20-30 gün sonra Şubat-Mart aylarında süt sağımına başlanmaktadır. Elde edilen süt, günümüzde daha çok İvrindi'deki mandralara verilmektedir. Bu mandralar, koyun sütü üretiminin gerçekleştiği Mart-Temmuz ayları arasında faaliyet göstermekte, kışın ise kapatılmaktadır. Bazı saya sahipleri ise sütü kendileri değerlendirmekte; evlerinin bir eklentisi olan *sütlüme*de başta peynir olmak üzere tereyağ ve çökelek üretiminde kullanılmaktadırlar. Ancak, bölgede mandracılığın yaygınlaşması sonucu *süthaneler*de süt mamülleri üretimi, günümüzde ailenin kendi ihtiyacını karşılamakla sınırlı kalmıştır.

Süt sağımının başladığı Mart-Nisan ayları, koyun başına süt veriminin en yüksek olduğu ve 1.5 kg. a kadar ulaştığı dönemdir. Mayıs-Haziran aylarında süt verimi 1 kg. dolayında gerçekleşmektedir. Koyun başına süt veriminin yüksek olduğu Mart-Haziran ayları arasında, sabah ve akşam günde iki kez süt sağımı yapılmaktadır. Kuraklık nedeniyle otlakların kuruduğu ve koyun sürülerinin yeterince beslenemediği Haziran ayı ortaları ile Temmuz-Ağustos aylarında koyun başına süt verimi 0,5 kg. a kadar düşmektedir. Bu dönemde sadece akşamları süt sağımı yapılırken, süt veriminin çok düştüğü Ağustos ayında süt sağımına son verilmektedir. Buna göre bölgedeki sayalarda beslenen koyunlardan elde edilen yıllık süt üretimi 130-150 kg. dolayında gerçekleşmektedir.

Sonuç

Bölgenin; başta toprak, iklim ve hidrografik özellikler olmak üzere doğal şartların ekip biçme faaliyetlerine uygun olmadığı geniş vadilerle yarılmış aşınım yüzeyleri üzerindeki tepelik alanlarında, en önemli ekonomik faaliyeti koyun yetiştiriciliği oluşturur. Ancak, yerleşim merkezi çevresindeki tarım alanlarına zarar vermemesi için, koyun sürülerinin sürekli olarak mera alanları içerisinde tutulması gerekmektedir. Bu durumda, İvrindi'nin ve tarım alanlarının mümkün olduğunca uzağında hayvancılık ekonomisine bağlı olarak *saya* yerleşmeleri ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin batı yarısında sık olarak rastlanabilen ve bazı bölgelerde *ağıl* adı verilen sayalar; bir çok yerde yazın yaylada otlatılan köye veya şahıslara ait koyun sürülerinin kışın köyün dışında tutuldukları yerler iken, araştırma sahasındaki sayalar; geçimi hayvancılık ekonomisine bağlı olan ailelerin koyun sürülerini bütün yıl boyunca barındırdıkları yerleşim merkezinin dışındaki kır yerleşme şekilleridir.

Saya yerleşmesi, taş ve tuğladan yapılmış üzeri kiremit örtülü bir kaç hayvan barınağı ile samanlık, yem deposu, çoban kulübesinden meydana gelir. Meskenlerin önünde, etrafı çitle çevrili bir *ağıl* bulunur.

Saya yerleşmelerinde sürdürülen koyun yetiştiriciliği, genel olarak süt üretimine dayanır. Ancak sürü sahibinin ailesiyle birlikte İvrindi'de oturması, koyun sürüsünün bakımı

ve korunması için çoğunlukla bir çoban tutması, elde edilen sütün ise mandralara satılması veya evin bir eklentisini oluşturan *süthaneler*de değerlendirilmesi nedeniyle saya yerleşmelerinin ev bölümü, bir veya iki odalı basit bir çoban kulübesi ile sınırlı kalmıştır.

Sonuç olarak sayılar, temel geçim kaynağı hayvancılık olan ailelerin, koyun sürülerini yerleşme merkezinden ve tarım alanlarından uzak tutmak, bütün yıl boyunca meralarda otlatılan hayvanları kışın soğuktan, yazın ise sıcaktan korumak amacıyla oluşturdukları bir kır yerleşme şeklidir.

Kaynakça:

- DARKOT, B., 1972, Türkiye İktisadî Coğrafyası. İstanbul üniv. Yay. No: 1307. Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 51, İstanbul.
- DERLEME SÖZLÜĞÜ X, 1978, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- DOĞANAY, H., 1994, Türkiye Beşerî Coğrafyası. Gazi Büro Kitabevi, Ankara.
- DUBERTRET, L., 1973, 1:500 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası. İzmir Paftası. M.T.A. Enstitüsü Yay., Ankara.
- ELÇİN, Ş., 1981, Halk Edebiyatına Giriş. Kültür Bakanlığı Yay. 365, Türk Halk Kültürü Seri 10, Ankara.
- EMİROĞLU, M., 1977, Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık. D.T.C.F. Yay. No: 272, Ankara.
- ERİNÇ, S., 1973, *Türkiye: İnsan ve Ortam*. İstanbul Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi. Cilt 10, Sayı 18-19, İstanbul.
- GÖNEY, S., 1977, *Türkiye'deki Bir Eğreti Kıy Yerleşme Şekli Hakkında Yeni Müşahedeler*. İstanbul Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı: 20-21, İstanbul.
- KARABORAN, H., 1985, *İki Eğreti Yerleşme Şekli: Banı ve Pey*. Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 39, İstanbul.
- KINAL, A.F., 1974, *Eski Anadolu Tarihinde Bazı Değişmeler*. Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Anma Kitabı, D.T.C.F. Yay. No: 239, Ankara.
- KÖKTEN, İ.K., 1952, *Anadolu'da Prehistorik Yerleşmelerin Dağılımları Üzerinde Bir Araştırma*. D.T.C.F. Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 3-4, Ankara.
- ÖZEY, R., 1987, *Dumlulu Çevresinde Kom Yerleşmeleri*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi, Sayı: 49, İstanbul.
- TANOĞLU, A., 1966, Nüfus ve Yerleşme. İstanbul Üniv. Yay. No: 1183. Edebiyat Fak. Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 45, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, N., 1967, Türkiye İskân Coğrafyası. İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay. No: 1283, Coğrafya enstitüsü Yay. No: 49, İstanbul.
- YAZICI, H., 1991, *Lâçim Köyü'nde (Eskişehir-Sarıcakaya) Geçici Yerleşme Şekilleri*. Atatürk Üniv. Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Dergisi, Sayı: 1, Erzurum.
- YÜCEL, T., 1988, *Türkiye'de Kıy Yerleşme Tipleri*. Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Yaşar Önen'e Armağan, Ankara.